

ИНСТИТУТ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И УМЕТНОСТ
БЕОГРАД

Посебна издања
45

Уредник едиције
др Бојан Јовић

Рецензенти
проф. др Твртко Вуковић
проф. др Владимир Гвозден
проф. др Деан Дуда
др Александра Манчић

Уређивачки одбор
др Биљана Андоновска, Институт за књижевност и уметност, Београд
др Станислава Бараћ, Институт за књижевност и уметност, Београд
проф. др Предраг Бребановић, Филолошки факултет Универзитета у Београду
проф. др Стипе Гргас, Филозофски факултет Свеучилишта у Загребу
др Бојан Јовић, Институт за књижевност и уметност, Београд
др Бруно Крагић, Лексикографски завод Мирослав Крлежа, Загреб
проф. др Миранда Леванат-Перичић, Свеучилиште у Задру

МОДЕРНИЗАМ И АВАНГАРДА У ЈУГОСЛОВЕНСКОМ КОНТЕКСТУ II

Зборник уредили

др Биљана Андоновска
др Томислав Брлек
др Адријана Видић

ИНСТИТУТ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И УМЕТНОСТ
БЕОГРАД
2022

Зборник *Модернизам и авангарда у југословенском контексту II* резултат је рада истоименог пројекта који је према програмима билатералне научноистраживачке сарадње министарстава науке Републике Србије и Републике Хрватске реализован између Института за књижевност и уметност у Београду и Филозофског факултета Свеучилишта у Загребу.

САДРЖАЈ

УВОДНА НАПОМЕНА	7
Биљана Андоновска СТРАНО ТЕЛО ПАРАТЕКСТА: О ЈЕДНОМ УЈЕВИЋЕВОМ АУТОГРАФУ	11
Slaven Jurić UJEVIĆEVA OBRANA POEZIJOM. ZAPAŽANJA UZ PJESMU „PENDŽERI“ / „MISTIČKI PROSTOR NOĆI“	27
Tomislav Brlek PENDŽERI U TEKST	39
ПРИЛОЗИ: УЈЕВИЋ	51
Горан Коруновић ДОМОВИНА КАО САМРТНА ПОСТЕЉА: „СЕРБИЈА“ М. ЦРЊАНСКОГ И „ТУЖАЉКА НАД МРТВИМ ТИЈЕЛОМ А. Г. МАТОША“ М. КРЛЕЖЕ	69
Зорана Симић ФЕМИНИЗАМ И ЈУГОСЛОВЕНСТВО: ЗОФКА КВЕДЕР И ЖЕНСКИ ПОКРЕТ / <i>ЖЕНСКИ ПОКРЕТ</i>	79
Јован Букумира ЈУГОСЛОВЕНСКА ЕСЕЈИСТИЧКА КУЛТУРА	95
Lujo Parežanin DOKIDANJE UMJETNOSTI U PRAKSI ŽIVOTA: AGITPROP, MODERNIZAM I AVANGARDA	105
Adrijana Vidić BRANKO ĆORIĆ U ČITANKAMA ZA OSNOVNU ŠKOLU	117
Јелена Лалатовић ОД КРИТИКЕ КА ТЕОРИЈИ: ОМЛАДИНА И ОМЛАДИНСКА ПЕРИОДИКА (1937-1968)	129
Предраг Бребановић ХОРОВИ СВИРЕПИ И НЕУНИШТИВИ	143

Mirela Dakić

O ŽENSKOM TEKSTU IZ(VAN) JUGOSLAVENSKOG KONTEKSTA:
(NE)MOGUĆNOST BEZUVJETNOG ČITANJA 159

Sanja Šakić

POVIJEST U METAFIKCIJI – KONFIGURACIJA VREMENA
U PROZI DAVIDA ALBAHARIJA 173

ИНДЕКС ИМЕНА 183

Биљана АНДОНОВСКА

Институт за књижевност и уметност у Београду

СТРАНО ТЕЛО ПАРАТЕКСТА: О ЈЕДНОМ УЈЕВИЋЕВОМ АУТОГРАФУ

У тексту ћемо осветлити околности проналаска аутографа песме „Пенцери“ Августина Ујевића у заоставштини М. М. Пешића у Народној библиотеци Србије. Исписан 1918. у Паризу и намењен крфском *Забавнику*, овај рукопис представља једну од Ујевићевих најранијих песничких проза. Осврнућемо се на историјат виšekратног публикувања самог записа – од *Савременика* (1923), преко часописа *Живот и рад* (1928), до збирке *Ојађено звоно* (1933) – и анализирати смисао промена кроз које је паратекст песме притом пролазио (наслов, име аутора, датирање, мото, писмо, стих/проза, уклапање у друге књижевне структуре). Чињеница да је ова песма интегрисана у есеј „Испит савјести“ потврда је њеног књижевноисторијског значаја, док посебан херменеутички изазов представља ћирилично писмо манускрипта. Зато ћемо у закључку, уз позив на даља архивска истраживања јужнословенских књижевности, покушати да локализујемо политичност овог метафизички интонираниог (и у „Мистички простор ноћи“ преименованог) песничког текста.

Кључне речи: Тин Ујевић, М. М. Пешић, „Пенцери“ / „Мистички простор ноћи“, „Испит савјести“, авангарда, есеј, слободни стих, песма у прози, генетичка критика

I

Аутограф Ујевићеве песме „Пенцери“, који ћемо овом приликом осветлити, најпре је био један прави архивски *objet trouvé*. Сасвим непланирано, али у више него повољном тренутку наших пројекатских истраживања српско-хрватских литерарних релација у југословенском периоду, затекла сам га у рукописној заоставштини критичара, преводиоца и уредника Мидорага М. Пешића (1897–1979) у Народној библиотеци Србије.¹ Као оно за чиме се није трагало и што пре *нас проналази* у архиву, он је своју опчињавајућу снагу нетражено нађеног наметнуо пре свега својим материјалним обличјем. Овај *petit objet* не припада оним бројним штампаним и рукописним

¹ Фонд млађих књижевних рукописа и архивалија Народне библиотеке Србије, Р 1041/II/6. Захваљујемо Народној библиотеци Србије на одобрењу да овај рукопис репродукујемо у зборнику.

архивалијама које, уз сву њихову патину, заправо имају конвенционалну форму артефаката прошлости, које истренирано око лако перцептивно стабилизује и жанровски ситуира. Он од њих упадљиво одступа: минијатурним димензијама, бојом и текстуром папира, а посебно сасвим необичним ћириличним рукописом. И само читање текста – од архаизујућег наслова до мистичке теме самопоништења – ремети стандардно поетичко очекивање. Најзад, Ујевићев потпис на последњој страници и датирање у 1918. учинили су да се над овим песничким документом дубље (и не само генетичкокритички) замислимо.

Пре него што изложим резултате тих реконструкција и неколико херменеутичких предлога, вреди се на тренутак подсетити „живота и рада“ човека у чијој је оставштини овај драгоцен предмет сачуван. Као и за многе људе његове генерације, пресудно искуство Миодрага М. Пешића, које ће умногоме одредити и његов каснији рад, био је Први светски рат. Након повлачења преко Албаније, Пешић се као ђак обрео најпре у Енглеској, а потом у Русији, у зениту Револуције. У Москви је завршио Историјско-филолошки факултет (1917–1920), али је активно пратио књижевна збивања и упознао многе књижевнике, од којих ће неке касније и преводити (Мајаковски, Блок, Јесењин, Цветајева, Ахматова, Пастернак и др.). Остаће запамћен, међутим, првенствено као посвећени преводилац и популаризатор Јесењиновог и Пушкиновог дела. Приредио је две антологије руске поезије (*Од Пушкина до Јевтушенка*, 1967; *Салон руских песника*, 1970), *Сабрана дела А. П. Чехова* (1937), а у време шпанског грађанског рата и избор *Шпанске народне песме* (1937). Писао је есеје претежно о српским и руским писцима, а његову збирку огледа *Савремени писци* отвара управо текст о Тину Ујевићу. Био је дугогодишњи секретар и благајник београдског ПЕН клуба (1926–1938), с врло широком мрежом сарадника и кореспондената. Као близак пријатељ Момчила Настасијевића био је у Редакционом одбору за издавање његових целокупних дела (1938). Дуго је радио у Народној библиотеци Србије (1928–1953), којој је завештао део своје библиотеке и фонда, док се остатак његове оставштине чува у завичајној Градској библиотеци у Краљеву. Драгана Типсаревих је 2002. године организовала изложбу, саставила каталог² и одржала неколико предавања о Пешићу, чиме је он делимично извучен из заборавља.

За нашу тему М. М. Пешић значајан је пре свега као један од уредника, тј. чланова редакције занимљивог, али још неистраженог и библиографски неописаног часописа *Живот и рад*. Био је то класичан „часопис за књижевност и друштвена питања“, који је, у некој врсти политичке несврстаности, излазио управо у деценији великих идеолошких сукоба, од 1928. до 1941. године у Београду. Пешић је у редакцији био у периоду 1928–1930. (Типсаревих 2002: 35), и међу његовим архивалијама везаним за уређивање тог часописа налази се и аутограф Ујевићеве песме „Пенџери“.

² Подаци из овог биографског пасуса преузети су из текста каталога и пратеће библиографије Пешићевих радова (Типсаревих 2002).

Да бисмо уопште отворили разговор о овој песми, лирском зачетку „Испита савјести“³, потребно је најпре стандардним филолошким корацима реконструисати, колико нам је то могуће, историјат објављивања текста и најважније измене кроз које је пролазио.

1) Аутограф (1918) и *Живот и рад* (1928)

Ова Ујевићева песма је, према тексту аутографа, објављена у децембарском броју часописа *Живот и рад* за 1928. годину. У рашчитавању текста уредништво је погрешно пренело неколико речи. На основу тих одступања може се рећи да у аутографу имамо засебну верзију и генетички стадијум песме. То је важан моменат, који омогућава да на нов начин пратимо даље метаморфозе овог текста, којем се Ујевић неуобичајено често и у дугом временском распону враћао.

Штампана верзија из *Живота и рада* налази се на слици коју репродукујемо (в. Прилоге). У наставку дајемо транскрипт оригиналне, рукописне верзије, у нашем рашчитавању.³

„Да отпочинем у мирној пучини вечитога Бога.“ – Непрактични, за живот неспособни, осећати се за Мир у лицу Господа, изван Буке и Напора.

Зрако невидљивих звезда, жељо за блаженством, изван тела, изван твари,⁴ у духу, у плавој благој магли Господњег spokoјства: то није песма, ни уметност: љубав, блаженство, тишина. Немогући себе исказати, немогући себе исплакати, сам, незнан и дубок, сањарећи. Ђердани звезда, јаматво луна, каква милошта са Вас струји и тече! О блакости, о светињо чистогa духа, тамјане, док сам још духом у свету себи кажем: ја ћу се убити или оженити, али овде нећу брака ни своје крви, јер сам овде за вечност венчан⁵ и јер сам бескрајно мртав.

Мој је сан изабрао за узглавље длане⁶ једнога бога, моја љубав се растала од љубави Христа; и ја се враћам у оно ништа које је Све, у онај мир који значи Живот. Јер како је славно рећи: ја нисам Ја, ја сам Он, и ја очекујем да будем прави и чисти у чистоме духу. Ја доносим овамо две чисте усне, две чисте руке, и чисто срце неоскврњено у стања без речи, у молитве без жамора; душа је тиша него тиха вода што капа у шпиљи неком меком ноћу.⁷

³ Речи код којих је дошло до одступања означила сам подвлачењем. Она се, у већини назначених случајева (в. наредне фусноте), односе и на верзију у *Сабраним делима* (SD 5, Ujević 1965a: 45), штампану према верзији у *Животу и раду*, али с пребацивањем текста у ијекавицу и латиницу, и с два додатна интерпункцијска одступања: тачка зарез иза речи „спокојства“ (уместо две тачке) и изостанак зареза иза речи „сам“ у низу „сам незнан и дубок“.

⁴ *Живот и рад*, SD: ствари.

⁵ *Живот и рад*: вечан.

⁶ *Живот и рад*, SD: али не.

⁷ *Живот и рад*, SD: ноћи.

Слаткоћо миља, слаткоћо драгања, радосни погребе, ја силазим у наручја⁸ Онога којега нико не зове правим именом, моји греси слазе на своју тезуљу,⁹ у руке Бога.

И ту ћу заспати.

Као у крви ружа,¹⁰ као у снегу лера, као у вину врта, савладан од даха,¹¹ до умора пијанства, у сан без свести, далеки, љубичасти, ван боја и слика, у звуку, у мирису:

Ако се икад пренем из светог наручја¹² и протарем очи од магле Бога бити ћу изненађен (о Тајно Сведоброте) што моја ћелија голих зидова не лебди у лазуру, но припада Земљи.

(Вавилон, 1918).

Августин Ујевић

Уредништво је при објављивању песме у фусноти ставило напомену која говори о првобитној намени и могућности њеног објављивања: „Песма упућена из Париза за Крфски забавник 1918 г. преко гг. Бранка Лазаревића и Д. Ј. Филиповића. До данас није нигде публикована“.

Ова уредничка напомена је веома важна. Из ње сазнајемо да „Пенцери“ припадају периоду Ујевићеве интензивне сарадње с крфским *Забавником* (1917–1918), књижевним додатком *Српских новина*, које су у то време издаване у избеглиштву српске владе у Грчкој. У пројугословенски усмереном *Забавнику*, у којем су објављивали и хрватски и словеначки писци, штампани су, као што је познато, многи Ујевићеве значајни песнички текстови, укључујући и песме „Свакидашња јадиковка“ и „Русији Русија“,¹³ „Молитва из тамнице“ чак стоји у некој врсти интертекстуалне везе с песмом „Пенцери“. Ипак, за разлику од Ујевићевих песама у везаном стиху, овај прозно-лирски ноктурални запис, из неког (можда сасвим техничког, а можда и поетичког) разлога, у крфском *Забавнику* није објављен.

Тврдећи да ова Ујевићева песма „до данас није нигде публикована“, уредништво *Живота и рада* грешни, мада само условно. С једне стране, то није прво публиковање песме пошто је она већ била објављена 1923. у загребачком *Савременику*, додуше у другачијем формалном облику (стих), лишена наслова и уграђена у Ујевићев есеј „Испит савјести“. С друге стране, уредништво остаје у праву, пошто се песма у том, изворном, *поетско прозно* облику и под првобитним насловом заиста ту објављује не само *први* већ и *једини* пут за живота аутора.

⁸ *Живот и рад*, SD: наручје.

⁹ *Живот и рад*: тезуљу.

¹⁰ *Живот и рад*, SD: руже.

¹¹ *Живот и рад*, SD: духа.

¹² *Живот и рад*, SD: наручја. Ово се може сматрати исправљеном омашком у писању из аутографа.

¹³ Ујевић је у крфском *Забавнику* објавио следеће текстове: „Париска елегија“ – 15. 10. 1917; „Свакидашња јадиковка“ (Париз 1916) – 15. 12. 1917; „Србији“ – 15. 6. 1918; „Молитва из тамнице“ (Париз 1917) – 15. 8. 1918; „Каменним госпођама“ (Париз 1917) – 15. 9. 1918; „Русији Русија“ – 15. 10. 1918. Сарадња с крфским *Забавником* само је наставак Ујевићеве интензивне предатне сарадње са српским часописима (сарајевска *Босанска вила*, београдски *Пијелонт* и *Словенски југ*, на почетку рата *Југословенски гласник* у Нишу и др.).

Напомена о првенству објављивања делимично је и неочекивана, пошто се поуздано може рећи да је М. М. Пешић био присно упознат с Ујевићевим есејом „Испит савјести“: тој је „исповести, *Флоберовски* искреној, и јавности мало познатој“ дао кључно место у свом огледу о Ујевићу објављеном у часопису *Вола* 1927, дакле годину дана пре штампања песме „Пенџери“ у *Животу и раду* (в. Пешић 1927; 1940). Могуће је да је песма у *Животу и раду* штампана без Пешићевог знања, или пак да сам Пешић приликом објављивања није обратио пажњу, тј. препознао песму из Ујевићевог есеја.

У сваком случају, то делимично огрешење поводом објављивања песме посредно сведочи и да Ујевић вероватно није имао удела у њеном обзнањивању у *Животу и раду*. Био је то и иначе период када је Ујевић врло мало објављивао,¹⁴ а слична редакцијска извлачења из фиоке рукописа које им је Ујевић годинама раније послао изгледа нису била ретка пракса.¹⁵ Зато верзију објављену у *Животу и раду* не можемо сматрати у пуном смислу ауторизованом. Постојање манускрипта песме утолико је драгоцене: он потврђује све оно што се могло, али не поуздано, (у)тврдити на основу верзије штампане у *Животу и раду*, а посебно то да је настала 1918, и то као *песма у прози*. И све друге функције које је часописна верзија могла имати у утврђивању варијанти текста, датирању и праћењу модификација кроз које је пролазио, са знатно више поузданости преузима потписани рукописни оригинал текста, као његов генетички најстарији и једини штампарским грешкама неизобличени облик.¹⁶

¹⁴ Према „Кронологији“ у *Сабраним дјелима*, био је то период када се Ујевић, након прогона, вратио у Београд августа 1926, да би га 1929. заувек напустио: „Година 1927, а и слиједена, припадају вјеројатно међу најнеплодније Ујевићеве године; позната су само два његова прилога објављена 1927: у крагујевачкој *Шуладији* (март 1927) чланак *Талијански колонијални империјализам* и интервју у *Времени* (22. 5. 1927) *Шта мисле наши књижевници и уметници о Меитровићевом 'Победнику'*“ (SD 17, Ujević 1967: 512–513).

¹⁵ Ујевић је и сам скренуо пажњу на самостална објављивања његових рукописа: „У *Некад и сад* од 10. априла (бр. 24, год. II) изашао је, поред некога, доста криво разумљеног интервјуа са мном, и неких доста чудних монтажа, и један прилично кратки саставак у стиху (на стр. 14) с напоменом да је то 'једна моја необјављена пјесма' коју сам ја 'послао редакцији'. [...] Г. 1926. неки је лист у Србији објавио двије моје пјесме, тврдећи да има мој оригинални рукопис. Те су барем двије пјесме биле *сентом*, тј. сложене од 'мојих ријечи', премда им нисам био аутор. И по Београду, а још више по унутрашњој Србији, има и кола доста, као и овдје преко, мојих нештампаних добрих стихова и рукописа, да их није требало кривотворити и подметати!“ (Ујевић, „Злоупотреба мојег имена“, аутограф, SD 17, Ujević 1967: 31). Занимљиво је да је Ујевић у епистоларној полемици с Цвијановићем тврдио да су на сличан начин без његовог знања штампане и његове песме у троброју *Путева* који су уредили Ристић и Црњански: „Невјероватно је управо што Ви, међу осталим крајње нетачним или ултракуриозним алегацијама тврдите, да нико није рукопис узимао или се њиме служио; када је ноторно да је редакција *Путева* (Христић [sic] – Црњански) у августу 1924. и редакција *Времена* у јануару 1926. узела, сваки пут, по двије пјесме“ (Загреб, 19. IV 1926). Приређивачке напомене прецизирају: „Доиста, по двије Ујевићеве пјесме објављене су у *Путевима* (Нова серија, бр. 3–4–5, јуни–јули–август 1924), под насловом *Колајна* (XXXII, XLII), и у *Времени* (VI, бр. 1456, 6, 7. и 8. I. 1926), под насловима *Јутро* и *Некад више* (*Колајна*: XI, XXII)“ (SD 1, Ujević 1963: 241).

¹⁶ О „штампарским погрешкама којима отпочетка обилују сви његови текстови“, уп.: „Од моје прве пјесме у средњошколском *Побратиму* па све до данас ја сам најкривље штампанији аутор у Подунављу, и на свијету. Сам Бог не може да слути какове су се све заблуде и *quirproquo* због тога десили“ (SD 1, Ujević 1963: 200).

2) „Испит савјести“ (*Савременик*, 1923)

Укључивањем у „Испит савјести“, један од капиталних аутопоетичких и аутобиографских есеја Августина Тина Ујевића, наша песма ушла је у врло важно књижевноисторијско језгро. Сам есеј је хронолошки врло близак њеном настанку: Ујевић га је писао непосредно по повратку из Париза, једне вечери у Загребу 1919. Он ће ипак бити штампан тек 1923. у *Савременнику*, а потом допуњен и прештампан у збирци *Скалтел каоса* (1938). Као и сама песма, „Испит савјести“ спада у ретке ране текстове на којима је Тин Ујевић радио, мењао их и прештампаво за живота. Могуће је да је то чак „једини прозни текст из младеначког раздобља који је за Ујевићева живота поново претискан (и то с његовим исправцима/допунама)“ (Lipovčan 2002: 125).

У зависности од тога како тумачимо „Испит савјести“, зависиће и наше тумачење песме и разлога њене интеграције у овако важан текст. Песма чини лирско језгро есеја, у којем се њени мотиви, распршени, појављују по целини структуре.¹⁷ На одређени начин, може се рећи да је читав есеј изведен из песме, односно граничног искуства о којем она говори и из којег настаје, а чија је суштина „угаснуће“ ега и епифанични тренутак „очитовања“ духа и понирања „у унутрашње неизмјерности, у душевну васиону без дна“ (Ujević 1923: 66).

Битну трансформацију песма овде доживљава пребацивањем из (песничке) прозе у (слободни) стих. Прозно окружење аутобиографског и аналитичко-референцијалног дискурса вероватно је оно што је потакло ту трансмутацију: у контакту поетске и есејистичке прозе долази до својеврсне формалне осмозе, при чему се испољава суштински лирска супстанца поетског-прозног записа, који стога поприма форму стиха. Од тренутка интегрисања у „Испит савјести“, за Ујевића то ће бити песма у слободном стиху. У овом контексту није без значаја да је сам Ујевић корене југословенског слободног стиха изводио из прозних превода страних песника у предратној епохи, посебно у (младо)*Босанској вили* (Ujević 1931: 11). У сваком случају, ова песма омогућава да пратимо конкретне поступке којима је Ујевић поетску прозу пребацивао у слободни стих.

Занимљиво је да прозни пасус који непосредно претходи интеграцији песме практично апсорбује и наративизује све њене кључне паратекстуалне елементе: *место* (Париз, вавилонски разблудни велеград) а посредно и *време* настанка, *наслов* (пендери/прозори), и посебно – *стиграф*, који готово да није био видљив у рукописној верзији, док се овде на њега скреће пажња и раскрива његово порекло (Катарина Сијенска). Вреди видети изблиза ту мајсторију прозне апсорпције око(ло)текстуалних (контекстуалних и интертекстуалних) елемената (курзиви су моји):

¹⁷ Многи су есејистички искази врло препознатљива парафраза мотива и исказа из песме: „заборављајући себе, уништавајући се у недостиживим стањима изван ријечи и описа“ (Ujević 1923: 66), „зашто ме пробудисте у мојим сомнабулским шетњама преко опасних жљебова и рубова допрозора“ (66), „Ја не бих требао рећи: ја. Ја бих смио рећи само: Она – или Он“ (67), „јер ја сам мртав“ (77), „тамнички пендер“ (73), „сањарија“ у самоћи и очитовање „духа“ (66), унутрашњег Бога и „блаженства“, одбијање брака и самоубиства (73, 78) и др.

Жеља за истином, љубав за истином, мучила је непрестано нашу *савјест*: она као љубав љубави. Блудили смо на свим путовима откупљења и искали смо *прозоре* у бесконачност. И усред *Париза*, поричући модерни и гријешни и *разблудни велеград*, понављали са Катарином Сијенском: „*Хоћу да почивам у спокојноме сну, који се зове вјечити Бог*“. Често смо се осјетили близу великим католичким мистицима: па смо са узалудном мишљу на наше миле понављали: – „Непрактични, за живот неспособни, осјећати се за Мир у лицу Господа, изван Буке и Напора. Зрако невидљивих звијезда,

жељо за блаженством,
изван тијела,
изван твари,
у духу.
[...]
не лебди у лазуру,
но припада земљи.“ –
(Ujević 1923: 70–71)

Видимо да је песма у целини *цитирана* као „туђи“ текст, дата под наводницима и одвојена дугим цртама. Пребацивање у стих готово је опредмењено као процес: најпре наративизацијом паратекстуалних елемената, који и нису део песме у строгом смислу, да би се онда *поступно* из (поетске) прозе ступило у (слободан) стих. Такође, песма није у целини пребачена у стих: први редови су у изворном поетско-прозном облику, а онда се, од апострофе, полако разгибавају и преламају у стихове.

Поред пребацивања на латиницу и ијекавизирања, у овој верзији долази и до знатнијих текстуалних измена (које се могу пратити на репродукованим Прилозима). На основу наредне верзије, објављене у *Ојађеном звону*, могуће је установити шта су биле штампарске грешке, а шта измене које је аутор желео да унесе у текст. Неке семантички прегнантније разлике између аутографа и верзије из „Испита савјести“ ипак би вредело прибележити: „*милошта*“ је постала „*грација*“ (али ће се у *Ојађеном звону* вратити у „*милошту*“); „*ван боја* и *слика*“ постало је „*сан боја* и *слика*“ (што ће се задржати и касније); „*слаткоћо миља*“ постало је „*слабоћо миља*“ (задржано и касније); изостављен је глагол у стиху „*моји греси на своју тезуљу*“, где је претходно било „*слазе*“, а касније „*се пењу*“; „*савладан од даха*“ постаје „*савладан од добра*“, што је решење које ће бити и касније задржано.

3) *Ојађено звоно* (1933)

Верзију из *Савременика*, опет донекле измењену и обогаћену (новим) *насловом* – „Мистички простор ноћи“, Ујевић ће уврстити у збирку *Ојађено звоно* из 1933.¹⁸ То је, такође, врло важан генетички моменат, јер тек тада – у зони ауторски публикованих

¹⁸ У Институту за књижевност ХАЗУ сачуван је аутограф верзије из *Ојађеног звона*, али грађу тренутно није могуће консултовати.

текстова – она постаје *аутономна песма*. Аутор и јесте једина инстанца која ју је могла ослободити есејистичког оквира. Оно што би се сваком приређивачу могло приговорити, аутор суверено преузима на себе, подсећајући на оно што је архивско подземље све време памтило: да то одувек и јесте био *самосталан песнички текст*. „Испит савјести“, који се сматра њеном првом објавом и изворним контекстом, био је само једна од њених станица и преображаја.

Ова Ујевићева песма ће у даљем књижевноисторијском процесу углавном бити позната и тумачена као песма „Мистички простор ноћи“ из Ујевићеве позне збирке. Иако је полазиште за уобличавање ове верзије несумњиво варијанта објављена у „Испиту савјести“, неким решењима она се враћа претходној, рукописној верзији, а долази и до других, значајнијих текстуалних (лексичких, интерпункцијских, и других) преиначења.

Песма у верзији из *Ојађеног звона* први пут задобија и класично позициониран *епиграф*. У рукопису је он чинио прву реченицу, која је била дата под наводницима, али такорећи интегрисана у текст, *in continuo*, без икаквог сигнализовања извора цитата. У „Испиту савјести“, непосредно пре но што цитира-интегрише властиту песму, Ујевић, како смо видели, у прозном делу наративизује паратекстуалне елементе и разоткрива католичко-мистичко порекло цитата. Тај епиграф сасвим ће лећи на своје типографско место тек у верзији из *Ојађеног звона*, када ће се мистички супстрат епиграфа населити и у сам нови наслов.

Епиграф није у свим овим верзијама исти. У аутографу он гласи: „Да отпочинем у мирној пучини вечитогa Бога“. У „Испиту савјести“ у *Савременику* он је, судећи према једном Ујевићевом епистолярно-полемичком осврту, штампан с озбиљном грешком, где је „пучину“, или море, сменио „сан“: „Хоћу да почивам у спокојноме сну, који се зове вјечити Бог“. Међутим, како приређивачи *Сабраних дјела* примећују, приликом прештампавања песме у *Ојађеном звону*, и „Испита савјести“ у *Скапелу каоса*, Ујевић као да је на ову грешку, до које му је својевремено било толико стало, и сам заборавио, те је епиграф дат у идентичном облику као и у „Испиту савјести“ из 1923.¹⁹

¹⁹ „Ујевић је у свом писму Густаву Крклецу од 14. 5. 1926. написао: ‘Али, био или не био, стандартност или ремек-дјело, писац не може да дозволи да се, у наводу из свете Катарине Сијенске (30. IV), мјесто ‘у великоме *лору* који се зове Бог неизмјерни’ одштампа ‘у великоме *Сну*’, јер тога пасуса у светој Катарини Сијенској нема;...“ (види београдски *Савременик*, октобар 1959, стр. 1002). Говорећи о овој погрешци, Ујевић је мислио на свој *Испит савјести*, објављен у загребачком *Савременику* (XVII, бр. 2, вељача 1923) гдје та реченица гласи (стр. 70): „Хоћу да почивам у спокојноме сну, који се зове вјечити Бог“. Но, та је иста реченица објављена, исто таква, још двапут, касније: у *Ојађеном звону* (1933), као *motto* пјесми *Мистички простор ноћи* (стр. 20) и у *Скапелу каоса* (1938), у *Испиту савјести* (стр. 103). У оба ова издања сурађивао је и сам Ујевић. (*Д. Т.*)“ (SD II, Ujević 1964: 384). У широј верзији „Испита савјести“ у *Скапелу каоса*, Ујевић чак додаје цео један пасус посвећен Катарини Сијенској и свом цитату, а поменути грешку не само да не исправља већ управо разрађује мотив тог сна (в. SD 6, Ujević 1965b: 267). О пореклу цитата в. Rados 2016: 48.

4) *Сабрана дјела*

У *Сабраним дјелима* Тина Ујевића ова песма постојаће у три, тек делимично узајамно повезана облика. Наиме, као „Мистички простор ноћи“ песма је уврштена у други том *Сабраних дјела (Пјесме II)* у склопу збирке *Ојађено звоно*. У попису песама на крају овог тома (стр. 384), она је повезана с верзијом из „Испита савјести“, али не и с песмом „Пендери“ из *Живота и рада*.

У петом тому који доноси *Пјесничке прозе и прејеве*, песма „Пендери“ смештена је према хронологији публикавања, а не настанка, тако да се чита с позним песничким прозама с краја двадесетих година, а не с првим песничким прозама које Ујевић пише и објављује током рата у Паризу. У попису песама на крају овог тома (стр. 400), песма „Пендери“ повезана је с „Мистичким простором ноћи“ из *Ојађеног звона*, али не и непосредно с верзијом из „Испита савјести“.

У шестом тому, који доноси „Испит савјести“, у оквиру *Скалтела каоса*, нема никаквих упутница везаних за песму која је у њега уграђена.

У хронологији и библиографији у завршном 17. тому *Сабраних дјела*, међу овим текстовима није направљена упутница: забележено је да су у вези „Мистички простор ноћи“ и „Испит савјести“, али верзија под називом „Пендери“ није повезана ни с једним од њих. Тако су статус и видљивост верзије из *Живота и рада* прилично нестабилни, док је у питању заправо изворна верзија текста који ће накнадно бити уграђен у „Испит савјести“, а онда из њега издвојен и пресловљен у „Мистички простор ноћи“.

II

Као што смо показали, овај песнички текст је, за ауторовог живота, прошао кроз бар четири стадијума: 1) аутограф песме у прози из 1918, намењен крфском *Забавнику*; 2) ауторско укључивање песме у есеј „Испит савјести“, написан 1919, први пут штампан у *Савременнику* 1923. (па потом у *Скалтелу каоса* 1938); 3) неауторизовано објављивање према аутографу у београдском часопису *Живот и рад* 1928; 4) ауторско штампање самосталне песме у збирци *Ојађено звоно* 1933. године.

Проналазак аутографа није само скренуо пажњу на овај мали поетски текст, који је Ујевићу очигледно био много важнији него што је то критика примећивала. Иако смо је као *песму у прози* знали захваљујући *Животу и раду*, тек сада можемо поуздано утврдити текст првобитне верзије и све што из ње произилази, завршити у ауторску радионицу и пратити измене текста кроз Ујевићев опус. Премда би детаљна истраживања у том смеру тек требало спровести, извесно је да овај рукопис има и специфичну историјску вредност као један од врло раних очуваних Ујевићевих песничких аутографа. Уз то, аутографа на ћирилици и екавици.

Селећи се по Ујевићевом опусу, поред текстуалних измена које је аутор уносио, ова песма доживела је промену такорећи свих елемената пратекста. Природно је запитати се: остаје ли естетски предмет исти када му изменимо наслов, име аутора, датирање, епиграф, писмо, изговор, форму, као и контекст у којем се публикује?

Да ли је у другом телу иста душа? На који начин кроз ову песму, њене сеобе и метаморфозе, Тин сам са собом разговара? Односно, ми с њим.

У смислу тог (само)разговора, Ујевић нам је највише рекао интегрисањем песме у „Испит савјести“. Песма је очигледно обележила одређено гранично искуство, тренутак духовне спознаје и разградње сопства унутар којег (а онда и након којег, поводом којег) је Ујевић вербално савлађивао и осмишљавао свој преображај. О ком је преображају реч? Склони смо (као што у овим питањима заправо морамо) да следимо оно што нам аутор тим поводом саопштава у аутобиографском есеју. Ради се напросто о трансформацији *предратног* Ујевића, једног од водећих актера револуционарног омладинског покрета (у најужем кругу с Гађиновићем, Митриновићем и Принципом) у *послератног*, који је пре свега песник чије поетичке копче с „новим“, авангардним струјама критика, чини се, не успева да успостави на задовољавајући начин.

Много тога што не можемо лако разумети поводом Ујевића похрањено је у овој песми, као тексту, али и као судбини. Њена интеграција у „Испит савјести“ није безазлен чин; исправније би било рећи да је есеј исплетен око/из ње, тј. из искуства које оличава. Иако толико тумачен, тај есеј заправо још увек није довољно пажљиво прочитан, што нас је спречило и да (у)видимо у коликој мери он проистиче из психологије и етике оних „идеалних младића“ који су свој књижевни и културно-политички југословенски ангажман доживљавали на безмало метафизички начин. Тајна и снага предратног омладинског покрета сломљена је током рата, а махом су нестали и они који су тајну знали и њену мистику живели. То унутрашње суочавање и „преврат“ у ратним годинама и емиграцији, које ова песма фиксира као искуство неисказивости и неисповедивости („немогући себе исказати, немогући себе исплакати“), послератни есеј превешће у јавни, прозни, горки, распарчани али и даље распричани *истит савјести*. Еготични есеј који је и манифест једног Ја склоног да себе поништи не само употребом трећег лица (Он) већ и у оном множинском Ми генерацијског груписања око одређене по-етичке визије и „мисије“, на које Ујевић ту још увек рачуна.

Након назначене фузије, оно што есеј говори, морали бисмо, као тумачи, моћи да изведемо и из песничког текста који чини његово језгро. Помислимо колико би наше разумевање ове песме било другачије да о њој не знамо оно што знамо управо преко овог аутографа, односно паратекстуалних елемената на које он превасходно скреће пажњу: датум, потпис, писмо, контекст којем је намењена. Помислимо колико бисмо другачије разумевали песму о мистичком искуству брисања сопства да не постоји есеј „Испит савјести“, или да не знамо да је она с њим тако присно повезана да је могла бити у њега интегрисана? Да ли бисмо ову песму икада повезали с Југославијом? Или, како је могуће да, упркос „Испиту савјести“, до данас ту везу нисмо успоставили?

Једна од ствари које несумњиво привлаче пажњу – и за коју би се многи данашњи национални филолози-полемичари прво и вероватно једино ухватили – јесте ћирилично писмо и екавски изговор првобитне верзије ове песме.²⁰ То је нешто о

²⁰ Могло би се помислити да је аутограф на ћирилици и екавици зато што је песма била намењена крфском *Забавнику*. Но, она је *Забавнику* и слата зато што је, према Ујевићевом тадашњем

чему поуздано можемо говорити једино захваљујући постојању аутографа. Ипак, већина оних који би данас промовисали или присвајали Ујевићеву ћирилицу, ту ћирилицу не би никада потписали. А то је баш онај (историјски) разлог због којег нам је она посебно важна. Смисао те ћирилице строго је политички – посреди је једна пунокрвна *југословенска ћирилица*. Требало би издвојити то писмо као засебну категорију, јер оно историјски постоји. Ради се о ћирилицу која се у једном прецизном историјском тренутку могла писати искључиво ван Србије, и то као знак *српско-хрватског* јединства, а потом и одлучне воље да се оно претвори у *уједињење*. Као строго историјски локализовано, то се писмо не може (лако) наследити, још мање фалсификовати.

Једнако га нема сврхе негирати. У том је смислу занимљиво да се Ујевићева употреба ћирилице као приватног писма одавно може утврдити и захваљујући једној дописници из ратног времена. Ту је дописницу, писану рукописом који одговара аутографу „Пенџера“, Ујевић 13. маја 1917. из Париза упутио Милостиславу Бартулици, још једном од првака предратног омладинског покрета, у Антофагасту у Чилеу.²¹

Саму песму, даље, 1918, 1919/1923. и 1933. године не потписује исто *име аутора*: једну потписује Августин, другу Аугуст(ин), трећу Тин Ујевић. Као што знамо, за Ујевића је та промена имена била израз животног и политичког разочарања, када је одлучио да са својом нацијом, па и собом прошлим – дакле, оним омладинцем целосно уложеним у борбу за југословенско уједињење – раскрсти новим крштењем и преласком на звонко име Тин.²² О условљености промене имена и односа према „народном уједињењу“ (некада високоинвестираном идеалу борбе, а сада нискоиметској државној реалности), Ујевић је 1922. говорио на начин који нас подсећа да променити се понекад значи остати исти у тренутку кад се све око тебе промени:

Ја сам као Августин од своје прве младости водио идеалну борбу за наше народно ослобођење и уједињење и зато сам потрошио много ријечи и мастила. Ослобођење је и уједињење формално дошло, али стварно је остало све исто. [...] Моји су идеали тако уствари неостварени [...] ја сам хтио да и формално раскрстим са мојом несретном нацијом. Постао сам Ирац и бацио под ноге моје лијепо крштено име и понова сам се крстио тим именима које сад споменусте (интервју у београдским *Новостима*, 24. 9. 1922, SD 17, Ujević 1967: 506).

политичком убеђењу, већ могла/желела бити тако исписана. *Забавник* је, уосталом, објављивао и саставе на ијекавици (Ј. Косор, В. Черина).

²¹ Ову дописницу је 2017. објавио лист *Волим Шибеник* (в. Ferić D. 2017, Ferić S. 2017). Срдачно захваљујемо господину Станку Ферићу из Шибеника, у чијем се власништву налази ова дописница, на уступљеној грађи и одобрењу да је репродукујемо (в. Прилоге). Осим ње, у Прилозима преносимо и једну (писаним словима исписану) песникову дописницу Цвијановићу из 1914, као и коректорске табак *Лелека себра*, који такође садрже Ујевићеву особено ћирилично писмо. Сва та драгоцену грађа, која нам потврђује да је Ујевић ћирилицу користио у врло различитим контекстима, стваралачким и приватним, чува се у Народној библиотеци Србије.

²² Ефективно се промена датира од 1921. године. „Студени 1921: престао се потписивати именом *Аугустин*; узео је само његов завршетак: *Тин* (први пут се овако потписао испод пјесме *Вјечита романтика* у 3. броју загребачког *Савременика* и испод пјесме *Агонија*, у београдском часопису *Мисао* 16. 11. 1921)“ (SD 17, Ujević 1967: 506).

И ова ономастичка промена, дакле, која у Ујевићевом животу и раду (п)остаје преверзибилна, упућује нас на политичку зону, за њега очигледно врло блиску интимној, чак најунутарњијој, мистичкој зони бића. Тај „радосни погреб“ *мрског ја* као отуђење од једног *имена* тематизован је и у „Испиту савјести“.²³

Слично је и с именом песме, тј. нестабилношћу њеног *наслова*. Необичан је за ухо данашњег читаоца тај архаични, оријентални, такорећи шантићевски облик првотног наслова: Пенџери. Реч је, додуше, део Ујевићевог вокабулара, појављује се и у самом есеју, а може ући и у занимљиве (ко)релације с мотивом прозора у Ујевићевој поезији. Приликом уграђивања у „Испит савјести“, несумњиво из разлога стапања с околним текстом, песма је изгубила наслов: на неки начин, њен (над)наслов је и *Испит савјести*. Наслов под којим је остала позната произилази пак из њеног *мистичког* епиграфа. Мистиком су се бавили многи Ујевићеви тумачи, уочавајући неизбежно њену начелну „етичко-откупитељску“ димензију (в. Ковачевић 1982: 95–101), али не и смисао који та снажна етичка потка има у домаћем културном контексту и с обзиром на Ујевићев предратни ангажман. Медијумски субјект ове песме у битној је вези са субјектом револуционарног (и авангардног) искуства: то је отпоран и опирући субјект спреман на „негацију индивидуалности“ (*мрско ја*, *мртво ја*), на *тањак* и на *вишак*, укратко: субјект супротан малограђанину, који у „свијету метафизике“ проналази „темељ неке неконформистичке Етике“ (SD 1, Ujević 1963: 229). Као и што се на том имперсоналном мистичком дну налази „баш колектив“: „Мистичко дно, бојим се да је колективно дно“ (SD 6, Ujević 1965b: 255).

Датирање аутографа упућује на генетичко и контекстуално посматрање ове песме, а посредно и на потребу да се у разумевању Ујевићевог опуса *en général* вратимо његовој историзујућој, еволутивној димензији. Снага датума позива да овај текст сместимо на право прво место, где га најпре морамо разумевати: у ратни период и сасвим други корпус текстова у односу на оне с прелаза 20-их и 30-их година уз које је сврставан на основу објављивања у *Животу и раду* и *Ојађеном звону*. Његов књижевно-историјски значај је очигледан: реч је о једној од најранијих Ујевићевих песничких проза, које је он и почео да пише у ратним годинама, али од чије се апелативне и екстреврентне потке (с изузетком „Хоре“) ова песма поетички битно разликује.²⁴ Рад на песми у прози увод је у слободни стих, а на „Пенџерима“ Ујевић је и непосредно демонстрирао формалну транслацију песме у прози у песму у слободном стиху.

²³ Есеј који пише „мртви човек, или овај нови, који се одазива на његово име“ и којем властито име виђено у новинама звучи „тако странно, као име било којег туђинца на пролазу, који се негде записао у хотелску собу“ (Ujević 1923: 78, 77). Та „бескрајна смрт“ Ја коју есеј тематизује директно је пак изведена из песме „Пенџери“.

²⁴ Према „Кронологији“ у *Сабраним дјелима*, Ујевић је своје прве песничке прозе објавио 1919: у *Гласнику југословенске омладине* (Париз) „Предигру буре“ (написану 1914), а у часопису *Мисао* (Лондон) циклус „Модрице“ с пет песничких проза, од којих су три („Пјесма о бисеру“, „Друговима“, „Нешто и за ме“) написане 1914, једна 1915, а последња 1918. у Паризу (SD 17, Ujević 1967: 503). Дакле, да су „Пенџери“ 1918. објављени у крфском *Забавнику*, била би то и *прва италијанска* песничка проза Тина Ујевића. О Ујевићевим раним песмама у прози в. Рејаковић 1991, Томић 1957.

Ти формални искораци које песма доноси део су једног тренутка унутар једне животне историје, и једне поезије која је с том историјом другачије, присније повезана. Егзистенција и форма ту коинцидирају, што је и битна по-етичка претпоставка авангарде.²⁵ Речима песме, „то није песма, ни уметност“, већ одређујуће животно и духовно искуство; речима есеја: „посегнути овамо, и то овако дубоко, значи постати други човјек“ (Ујевић 1923: 74). Та коинциденција и јесте оно што је песму препоручило (наметнуло) као лирски нуклеус „Испита савјести“. Свој есеј Ујевић, не заборавимо, ипак пише (и) као „Југославенин и социјалиста“, у име *мисли* која је у служби *живота, праксе*, обавезујућих унутрашњих искустава која „прелазе у крв и месо“ (1923: 74), што је и типичан став предратне, младобосанске авангарде.

Ујевић у есеју и непосредно повезује религијско-мистичко искуство, које песма оличава, и свој поетички искорак, наступајући као један од оних авангардних који „умију да раставе идеју умјетности од идеје сваке буржоаске естетике“ (1923: 68):

Моје бављење са религиозним проблемом [...] ме у годинама патње и понижења беше учинило нада све погруженим мистиком. [...] И тако то мучење са религиозним проблемом, а онда опет симпатија за све патнике, *не могаху да не одјекну у мојој тобоже некада „прнасовској“ умјетности, која престаше бити ларпулартистичка, откако не хтједе бити него чисти Дах Људске Савјести*. Не знам, колико је мојих савременика и вршњака обавило овај исти пут, али ја поричем сваку умјетничку технику, која не би непосредно изражавала Душу (Ујевић 1923: 69, курсив Б. А.).

Паратекстуални елементи песме нас, директније и од самог њеног садржаја, воде ка употпуњењу значењске констелације. Сви нас они враћају на место те спојнице/разделнице између предратног и послератног у Ујевићевом опусу и животу. Она је везана за идеју југословенства, као што је и замисао предратне омладине о Југославији много ближа Ујевићевом „Пенцери“ и мистичко-куртоазној Дами него Димитријевићу Апису и Војиславу Танкосићу Шиљи. У том се лирском прозору два најзглед опречна пола Ујевићевог опуса – одредимо их условно као мистика и политику – сустичу, узајамно огледају и преображавају на заједничкој етичкој и егзистенцијалној подлози. Та је песма усидрена у оном „т“ које довршава Август(а) и отвара Тина, које припада обојици и само као такво омогућава економију конверзије, одрицања и наслеђивања. Ако бисмо успели да нешто о тој копчи присније утврдимо, на шта овај гранични запис заправо позива, мислим да би то Ујевићевом опусу, односно слици коју критички стварамо о њему, могло дати један нов интегритет. Поратни Ујевић није супротан и одсечен од предратног Ујевића, где су неконформистичка етика и одступање били каналисани у, пуним егзистенцијалним улогом прожетом, политичком активизму.²⁶

²⁵ О политичким импликацијама стиховних форми, па и слободног стиха, у преломном раздобљу 1910–1920. в. Југић 2011.

²⁶ У трећем одељку „Испита савјести“, изразитије посвећеном друштвено-политичким питањима, критици малограђанштине и социјалистичкој револуцији, лакше се опажа трансфер реторике и етоса предратне омладине у дискурс новог авангардног почетка после рата (1923: 76).

Улог такве редескрипције Ујевићевог поетичког лика-дела обећавајући је у мери у којој би могао водити разрешењу тог неспорно спорног али и евидентног припадања Тина Ујевића авангардистичком књижевном процесу на словенском Југу. Постоји начин да се та два лика његовог опуса повежу тако да чине интеграл и допринесу интегритету опуса као целине, а не све нејаснији ехо неког предратног августинског увода у Тина, где се каткад, у савременим проучавањима, стидљиво и све несигурније „открива“ нека зазорна политичност предратног Ујевића. Тин је после рата то што јесте искључиво из разлога што је пре рата био то што је био: један од архипредставника предратне књижевно-политичке авангарде специфично југословенског типа (в. Андоновска 2021). Мали текст којим смо се овде позабавили лоцира тај *животни*, битно *политички* преображај који се отеловљује и у *поетичком* искораку, бесумње везаном за авангардне импулсе у Ујевићевом атипичном, односно за јужнословенски авангардизам управо *титичном*, стваралаштву.

У том смислу, „Испит савјести“ вредело би читати паралелно с Ујевићевим текстом о Владимиру Гаћиновићу, из 1921. године. Ту видимо како је Ујевић у истим терминима и у исто време размишљао и поводом вође предратног омладинског, односно авангардног покрета. И Гаћиновић је „прошао кроз *кризе савјести* врло важне за његово вријеме“, те је „поред својих криза савјести, или због тих криза [...] био један од најзанимљивијих млађих Југословена у емиграцији“, који је „увијек мислио на *апостолат*“, но, као и остали омладинци (па и Ујевић), није стигао да систематски, живећи „скромно и *без буке*“, уобличи своју мисао, а сам идеализам је учинио да „смо били лијени, *непрактични*“ (SD 14, Ujević 1966: 29, 37, 30, 34).²⁷ Оно о чему Ујевић, поред осталог, жели да (про)говори јесу везе с предратном авангардом које послератна омладина пропушта да увиди: Гаћиновић је револуционарну подлогу модерних тежњи духа схватио „прије наших зенитиста и дадаиста, на један много дубљи и непосреднији начин“, те „омладина треба да се сјети приснијих веза које је вежу за њ“ (Ujević 1966: 36, 37). Тадашња књижевна омладина, као ни потоња критика, још није спровела рад тог сећања. Документи попут „Пенцера“, између свега осталог, данас могу бити путоказ на/ка тој непрокрченој стази књижевно-историјског разумевања.

Не можемо знати шта нас све чека у архивима као *другој сцени* наших дневних, јавних и већ умногоме исцрпљених књижевноисторијских расправа. Неки од тих докумената у пуном су смислу били, и стога то и остају – билатерални, настали управо на међи наших променљиво поиманих националних култура и књижевности. Они су драгоценост и истина наших простора, укрштених идентитета и историје, и тешко да ћемо дуго моћи да пред њима склапамо очи или их преправљамо према (не)укусу парцијалних политичких тренутака и потреба. Несводиви, транзиторни,

²⁷ Подвучени су искази које затичемо и у „Пенцерима“ и „Испиту савјести“. О овом Ујевићевом есеју, и уопште „младом Ујевићу“, в. Глигорић 1962.

протејски, искуствени, ти нас документи заустављају, отрежњују и увек изнова враћају методолошком испиту савести оних који сведоче о историјском збивању за будуће читаоце. Надајмо се склоније и ведрини и метафизици *мрског ја* од некадашњих и данашњих филолога.

ИЗВОРИ

- Ујевић, Августин. „Пенцери“. 1918. Аутограф. Заоставштина Миодрага М. Пешића. Фонд млађих књижевних рукописа и архивалија Народне библиотеке Србије, Р 1041/П/6.
- Ујевић, Augustin. „Ispit savjesti“. *Savremenik: mesečnik društva hrvatskih književnika*, god. XVII, br. 2 (veljača 1923): 65–80.
- Ујевић, Августин. „Пенцери“. *Живот и рад*, год. 1, књ. 2, св. 12 (децембар 1928): 928–929.
- Ујевић, Tin. „Mistički prostor noći“. *Ojadjeno zvono: pjesme*. Zagreb: Matica hrvatska, 1933. 20–22.
- Ујевић, Tin. *Poezija I. Hrvatska mlada lirika. Lelek sebra. Kolajna. Auto na korzu*. Sabrana djela, sv. I. Ur. Dragutin Tadijanović et al. Zagreb: Znanje, 1963.
- Ујевић, Tin. *Pjesme II. Ojadjeno zvono, Žedan kamen na studencu*. Sabrana djela, sv. II. Ur. Dragutin Tadijanović et al. Zagreb: Znanje, 1964.
- Ујевић, Tin. *Pjesničke proze. Prepjevi*. Sabrana djela, sv. V. Ur. Dragutin Tadijanović et al. Zagreb: Znanje, 1965a.
- Ујевић, Tin. *Ljudi za vratima gostionice. Skalpel kaosa*. Sabrana djela, sv. VI. Ur. Dragutin Tadijanović et al. Zagreb: Znanje, 1965b.
- Ујевић, Tin. „Uz Spomenicu Vladimira Gaćinovića“. *Autobiografski spisi. Pisma. Intervjui*. Sabrana djela, sv. XIV. Ur. Dragutin Tadijanović et al. Zagreb: Znanje, 1966. 29–37.
- Ујевић, Tin. *Postuma III. Autobiografski spisi [III]. Naknadno nađeni prilozi. Prilozi o Tinu Ujeviću. Bibliografija / Literatura. Kronologija / Registar imena*. Sabrana djela, sv. XVII. Ur. Dragutin Tadijanović et al. Zagreb: Znanje, 1967.

ЛИТЕРАТУРА

- Андоновска, Биљана. „Авангардно југословенство предратне омладине“. *Модернизам и авангарда у југословенском контексту*. Ур. Биљана Андоновска, Томислав Брлек, Адријана Видић. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2021. 11–26.
- Глигорић, Велибор. „Млади Ујевић – борац идеолог, књижевни критичар и есејист“. *У вихору: фрагменти – огледи – студије*. Београд: Нолит, 1962. 184–203.
- Jurić, Slaven. „Stih kao politika? Neki politički aspekti stihovne forme od 1910. do 1920.“ *Poetika i politika kulture nakon 1910. godine*. Ur. Cvijeta Pavlović, Vinka Glunčić-Bužančić, Andrea Meyer-Fraatz. Split – Zagreb: Književni krug, Odsjek za komparativnu književnost Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2011. 135–145.
- Kovačević, Marko. *Ujevićevo pjesničko i mističko iskustvo: Ujevićevo teorijsko shvaćanje pjesništva*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1982.
- Lipovčan, Srećko. *Mladi Ujević: politički angažman i rana proza (1909.-1919.)*. Split: Književni krug, 2002.
- Ненин, Миљивој (прир.). *Крфски Забавник*. Фототипско издање. Вишеград: Андрићев институт, 2015.
- Рејаковић, Нрвоје. „Ћитајући Ујевићеве pjesme u prozi“. *Dubrovnik*, god. 2, br. 3–4 (1991): 114–119.
- Пешић, М. М. „Тин Ујевић“. *Вола*, год. 2, књ. 2, бр. 2 (фебруар 1927): 105–113.
- Пешић, М. М. *Саврелени писци. Књ. 1*. Београд: К. Михаиловић, 1940.
- Radoš [sic], Zvezdana. „Žanrovska problematika Ujevićeve 'Ispita savjesti'“. *Crkva u svijetu*, год. 51, бр. 1 (2016): 35–50.

- Типсаревих, Драгана. *Миодраг М. Пешић 1897–1979*. Краљево: Народна библиотека „Стефан Прво-венчани“, Београд: Народна библиотека Србије, 2002.
- Томичић, Златко. „*Duh nažalost nije kasta*: o Ujevićevim pjesmama u prozi“. Tin Ujević. *Mudre i lude djevice. Pjesničke proze*. Sarajevo: Narodna prosvjeta, 1957. 151–163.
- Ujević, Tin. *Nedjela maloljetnih (jedna podvrsta Moderne)*. Sarajevo: Mlada Bosna, 1931.
- Ferić, Diana. „Tin Ujević, Šibenik i Šibenčani“. *Volim Šibenik*, god. 7, br. 25 (2017): 12–14. < <https://issuu.com/volimsibenik/docs/vsibenik-25-interactive-final> >, 12. 1. 2022.
- Ferić, Stanko. „Dugo putovanje iz Pariza u Čile“. *XXZ magazin*, 28. 12. 2017. < <https://www.xxzmagazin.com/dugo-putovanje-iz-pariza-u-cile> >, 12. 1. 2022.

THE PARTEXT AS FOREIGN BODY: A HOLOGRAPH OF UJEVIĆ'S

The paper focuses on the circumstances of discovery of the holograph of the poem “Fenestrae” by Avgustin Ujević in the bequest of M. M. Pešić in the National Library of Serbia. Dated Paris 1918 and intended for the magazine *Zabavnik*, published on the island of Corfu, the manuscript is of one of Ujević's earliest poems in prose. Following an overview of its publication history – in magazines (*Savremenik*, 1923; *Život i rad*, 1928) and in the collection *Ojađeno zvono (The Aggrieved Knoll*, 1933) – the changes that the text and paratexts underwent are analysed (the title, form of the author's name, dating, epigraph, script, verse/prose, embedding in larger literary structures). The fact that the poem was incorporated in the essay “An Examination of Conscience” confirms its importance in terms of literary history, even as the Cyrillic script used in the manuscript poses a particular hermeneutic challenge. In conclusion, an attempt is made at localising the politics of this poetic text that (renamed “Night's Mystic Dominion”) vaunts its metaphysical credentials.

Keywords: Tin Ujević, M. M. Pešić, “Fenestrae” / “Night's Mystic Dominion,” “An Examination of Conscience,” avant-garde, essay, free verse, poem in prose, genetic criticism